

Raluca Brăescu

DESPRE VARIAȚIA LIBERĂ ÎN FLEXIUNEA VERBALĂ. VERBELE CU ȘI FĂRĂ *-EZ* ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

1. INTRODUCERE

Particularitățile flexionare ale verbului în limba română sunt legate de clasele de flexiune, de inventarul de sufixe, desinențe și alternanțe implicate în marcarea categoriilor gramaticale sau de omonimiile înregistrate între formele unei paradigme. În acest articol vom urmări variantele literare libere de prezent de la verbele de conjugarea I în *-a*; ne interesează formele cu sufixul *-ez* (corespunzătoare prezentului „slab”) și cu sufixul \emptyset (corespunzătoare prezentului „tare”), așa cum apar în lucrările normative (DOOM₁, DOOM₂), dar și în uz. În prima parte a articolului, vom prezenta mai multe observații (teoretice și statistice) formulate în legătură cu această fluctuație flexionară, iar în partea a doua vom realiza o analiză a variantelor libere pe baza contextelor excerptate din corpusul de texte *roTenTen*. Vom arăta în ce măsură preferințele vorbitorilor confirmă sau infirmă norma sau predicțiile din cercetările anterioare.

2. OBSERVAȚII ANTERIOARE ASUPRA TIPARELOR FLEXIONARE

Paradigma prezentului (indicativ / conjunctiv) era constituită în forma de azi înainte de 1880 (Pană Dindelegan 2015: 545), dar lasă loc unor modificări sau fluctuații între forme, așa cum se întâmplă cu prezentul „tare” și prezentul „slab” la verbele de conjugarea I. Aceste ezitări sau preferințe flexionare apar deopotrivă și la verbele vechi, dar și la cele neologice.

Spre deosebire de perioada mai veche a limbii, în care se pare că se putea vorbi de o tendință de folosire a formelor „slabe” în sud și a formelor „tari” în nord, pentru secolul al XIX-lea – arată Dragomirescu (2015: 196) – nu se poate stabili o astfel de delimitare¹. Singura observație care se poate face privește

¹ Adina Dragomirescu în SILR (2015: 195) ilustrează situația verbului *a lucra* în gramaticile vechi: „în Muntenia, Văcărescu (1787) recomandă forma *lucru*, iar Massim (1854), Manliu (1854) și Pontbriant (1874), forma *lucrez*. În Moldova, Măcărescu (1848), Cimpeanu (1848) și Nădejde (1884) recomandă forma *lucrez*. Alecsandri își exprimă, într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din 1872, preferința pentru forma *lucrează*. În Transilvania, Tempea (1797), Iszer (1846), Bălășescu (1848) și Mihelțianu (1870) înregistrează forme duble, Diaconovici Loga (1822), numai *lucră*, *să se lucre*, iar Munteanu (1860–1861), numai *lucrez*. În uz, formele sufixate apar în toate zonele: *lucrează* (Golescu, Creangă, Budai-Deleanu), iar cele fără sufix, mai ales în Transilvania”.

o ușoară preferință în aria vestică pentru formele nesufixate, atât la conjugarea I, cât și la conjugarea a IV-a. Formele slabe reprezintă o inovație muntenească din secolul al XVI-lea, care însă nu a rămas limitată la această regiune (Zamfir 2005: 296). În schimb, pentru verbele neologice, încadrate mai ales la conjugarea I, variația celor două tipuri de forme apare ca urmare a unor ezitări în adaptare (Dragomirescu 2015: 196): *afirmează, circulează, imitează, respectez, sperez*, dar și *guvernă, nu-l interesă, te stimă*.

Fluctuația între cele două paradigme continuă și în secolul al XX-lea afectând, în primul rând, verbele împrumutate, ca semn al insuficienței fixării a formei în procesul de adaptare al împrumutului. Pană Dindelegan (2015: 546) semnalează fenomenul trecerii de la o clasă la alta atât în gramaticile vremii², cât și în texte, unde sunt înregistrate, de exemplu, forme nesufixate, care nu au supraviețuit: *anulă* („anulează”), *se calculă* („se calculează”), *cedă* („cedează”), *se compensează* („se compensează”), *demonstră* („demonstrează”), *sugeră* („sugerează”) etc. Altele circulă cu formă sufixată, limba alegând ulterior varianta fără sufix: *să accepteze, executează, exercitează, adoptează, circulează, concordează, recitează, transformează, atestază, respectează, eliminează, imitează, prosperează, precedează, relevează* (la Caragiale, Maiorescu, Tiktin, Lambrior, *apud* Pană Dindelegan (2015: 546)).

Graur (1968: 244) atrage atenția asupra faptului că preferința rămâne aceea de a forma prezentul cu *-ez* pentru a regulariza flexiunea. Observând că cea mai mare parte a neologismelor formează prezentul cu sufix, „în ciuda strădaniilor depuse de latiniști în secolul trecut pentru a forma prezentul după modelul latinesc”, extrage din DLRM neologismele de la litera M și arată că, din cele 69 de verbe, 60 sunt cu *-ez* și numai 9 fără *-ez*.

Două analize statistice importante au fost întreprinse. Prima îi aparține lui Grigore Brâncuș. Potrivit statisticii sale (1976), realizate pe baza verbelor din DEX (1975), tendința limbii este de a dezvolta, atât prin împrumuturi, cât și prin formații interne, clasa verbelor cu prezentul în *-ez* (83% din totalul verbelor neologice în *-a*, față de 17% cât reprezintă totalul verbelor neologice în *-a* cu prezent tare). La verbele vechi terminate în *-a*, raportul dintre verbele cu prezentul tare și cele cu prezentul slab este echilibrat (din 818 unități, 351 au prezent slab și 467 au prezent tare).

Prezența sufixului are o serie de avantaje flexionare (Graur 1968: 244; Brâncuș 1975: 247–254):

a) se uniformizează accentuarea, ceea ce exclude posibilitatea apariției ezitărilor accentuale în cazul împrumuturilor (*domină / domiⁿⁱă; felicită / felicită; replică / replică*);

² Philippide (1897: 85) indică un raport de variație liberă pentru următoarele verbe (majoritatea formate de la teme vechi): *alătorez – alătur, colindez – colind, deochiu – deochez, desfăt – desfătez, dezbăr – dezbărez, forfec – forfechez, încordez – încord, încovăez – încovoiu, înflăcărez – înflăcăr, întrem – întremez, păduchiu – păduchez, sar – sărez*. Pușcariu ([1936] 1974: 414) înregistrează și variațiile *înfuriu – înfuriez, îngenunchiu – îngenunchez, prad/prăd – prădez, strâmb – strâmbez, turb – turbez*, *apud* Pană Dindelegan (2015: 547).

b) se limitează condițiile producerii alternanțelor fonetice, regularizându-se astfel paradigma (*desfăt, desfeți*, față de *desfățez, desfățezi*). Vezi și alte exemple în textele vechi (*apud* Dragomirescu 2015: 198): *s-asemănează* (Heliade Rădulescu) *vs se aseamănă* (Alecsandri); *se deteriorează* (Eminescu) *vs se deterioară* (Hasdeu); *se dezvoltază* (Filimon, Kogălniceanu) *vs se dezvoaltă* (Heliade Rădulescu);

c) se înlătură omonimia de la indicativ / conjunctiv prezent 1=2 sg: *copii*, față de *copiez, copiezi*;

d) ajută la diferențierea unor forme verbale de corespondentele nominale: *punct* (substantiv), dar *punctez* (verb).

Dragomirescu (2009a) realizează o analiză a variantelor libere din dicționarul normativ (DOOM₂); concluziile studiului concordă în linii mari cu analiza statistică anterioară, a lui Gr. Brăncuș; astfel, raportul este de 43,06% pentru verbale cu prezent slab, față de 14,55%, pentru verbele cu prezent tare. De asemenea, autoarea urmărește relația dintre normă și uz prin aplicarea unor anchete lingvistice pentru a identifica tendințele actuale în flexiunea verbului, situațiile în care uzul și norma nu se suprapun (Dragomirescu 2009b).

3. ANALIZA VARIANTELOR LITERARE LIBERE ÎN DOOM₁ ȘI DOOM₂

Comparând variantele flexionare verbale cu și fără -ez, în cele două ediții ale DOOM, se observă mai multe aspecte (vezi și Dragomirescu 2009a, 2009b, Todi 2007, Croitor 2002 (pentru DOOM₁)).

a) DOOM₂ păstrează variația liberă a unor forme, dar propune schimbarea ordinii preferențiale: *înjgheabă / înjghebează; înveșmântează / înveșmântă; involburează / involbură; rășchiră / rășchirează; șchioapătă / șchiopătează;*

b) DOOM₂ introduce dublete noi: *anticipează / anticipă; cruntă / cruntează* (reg.); *curează / cură* ((reg.) „curăță știuleții”³); *demarșează / demarșă; inventează / inventă; împuie / împuiază* (fam.); *se îngâmfează / se îngâmfă; (re)învie / (re)înviază; instrună / instrunează; preliminează / preliminară; raportează / raportă* („aduce venit”⁴); *reanimă / reanimează; se țuțuie / se țuțuiază* (reg.);

c) DOOM₂ propune simplificarea flexiunii prin reducerea variantelor libere în favoarea unei forme unice: *decernează, decalchează, desfată, dezagregă, evaporă, (se auto)ignoră, împreunează, încrâncenează, îndrumă, se înfiripă, se înfoaie, îngemănez, perturbă, proferează, se prosternează, secretă, țuguie;*

d) DOOM₂ menține variantă unică, dar fără sufix în locul celei sufixate anterioare⁵: *defalcă* (în loc de *defalchează*); *exhibă* (în loc de *exhibează*); *expurgă* (în loc de *expurghează*); *irigă* (în loc de *irighează*).

³ Verbul *a cura* (cu sensul „a trata un bolnav”) are în DOOM₂ doar forma *curează*.

⁴ Verbul *a raporta* (cu sensul „a da un raport, a pune în legătură”) are în DOOM₂ doar forma *raportează*.

⁵ Verbul *a se detracă* (cu sensul „a decădea”) are în DOOM₂ paradigmă incompletă, folosindu-se numai la timpuri compuse – *s-a detracat*, fără a mai menține forma recomandată în DOOM₁, de indicativ prezent, persosna a III-a *detrachează*.

4. STUDIU DE CORPUS. OBSERVAȚII CANTITATIVE

Am urmărit 13 perechi de forme verbale⁶ la prezent (indicativ sau conjunctiv), cu și fără sufixul *-ez*, în corpusul *roTenTen*. Este vorba despre o vastă colecție de texte preluate de pe Internet, disponibilă electronic (pe platforma internațională *Sketch Engine*: <https://app.sketchengine.eu/>). Am selectat numai acele contexte în care formele verbale sunt scrise potrivit normelor limbii literare, cu diacritice.

În urma analizei contextelor, pot fi detașate mai multe observații:

(i) În cazul unei singure perechi de forme, raportul este echilibrat: *înjgheabă* = 13 ocurențe, față de *înjghebează* = 19 ocurențe:

- (1) a. idilica societate care se **înjgheabă** aici cade (...) pradă lăcomiei (literaturapetocuri.ro)
- b. nu se implică direct, ei doar **înjghebează** coalițiile împotriva taberelor indezirabile (prosport.ro)

(ii) Se observă o preferință clară pentru formele sufixate în cazul verbelor *a anticipa* și *a inventa* (*anticipează* = 4829 de ocurențe, față de *anticipă* = 143 de ocurențe; *inventează* = 2832 de ocurențe, față de *inventă* = 10 ocurențe):

- (2) a. Motociclistul din ultima secvență încadrează structura filmului și **anticipează** moartea eroului (istoria filmului.ro)
- b. Apar primele probleme, deși nimic nu **anticipă** desfășurarea ulterioară (plajacuganduri.ro)
- (3) a. unele televiziuni **inventează** știri (cotidianul.ro)
- b. Dimpotrivă, erou ar trebui considerat numai acela care **inventă** o acțiune neimpusă, dar care anticipează asupra unui ordin (cafegradiva.ro)

(iii) Variantele sufixate sunt preferate și în cazul verbelor *a înveșmâta* și *a învolbura*: *înveșmâtează* = 101 ocurențe, față de *înveșmântă* = 32 de ocurențe; *învolburează* = 78 de ocurențe, față de *învolbură* = 27 de ocurențe:

- (4) a. primăvara, pământul se **înveșmâtează** cu iarbă proaspătă (profamilia.ro)
- b. costumul său, specific dacic, **înveșmântă** personajul cu o mantie lungă (dolce-far-niente.ro)

⁶ Nu ne oprim asupra variantelor libere *cură / curează, rășchiră / rășchirează, instrună / instrunează, cruntă / cruntează, se țuțuie / se țuțuiază*, semnalate în DOOM₂, întrucât au foarte puține ocurențe în corpusul *roTenTen*. Nu am urmărit nici diferențele legate de repartiția pe graiuri: „unele graiuri cunosc sau preferă formele cu sufixul zero, altele (cele moldovenești) preferă formele cu sufix realizat pozitiv, (...) altele, cele muntenești, par a ocupa o poziție de mijloc, întrucât prezintă forme de ambele feluri” (Iordan, Guțu Romalo, Niculescu 1967: 256).

- (5) a. apele în cele două partide mari din România **se învolburează** tot mai tare (tion.ro)
 b. rafalele neobositului vânt de vest **învolbură** apele lacului (ponoare.ro)

(iv) În schimb, în cazul perechilor *învie / înviază*, *reînvie / reînviază*, *șchioapătă / șchiopătează*, *se îngâmfiă / se îngâmfează*⁷, se constată o preferință mare pentru formele nesufixate (*învie* = 2025 de ocurențe, față de *înviază* = 448 de ocurențe; *reînvie* = 2457 de ocurențe, față de *reînviază* = 19 ocurențe; *șchioapătă* = 247 de ocurențe, față de *șchiopătează* = 106 ocurențe; *se îngâmfiă* = 53 de ocurențe, față de *se îngâmfează* = 6 ocurențe):

- (6) a. un top al vedetelor pe care americanii și-ar dori cel mai mult **să le învie** (stiri21.ro)
 b. personajele din cartea de istorie **înviază** cu armuri cu tot (romlit.ro)
- (7) a. expoziția (...) a dorit **să reînvie** dorința cititorului de a cumpăra o carte (tvr.ro)
 b. acest crez artistic **reînviază** o filosofie (referat.ro)
- (8) a. o monedă unică fără o fiscalitate unică **șchioapătă** (mae.ro)
 b. CJ Gorj prezintă o listă cu proiectele a căror derulare **șchiopătează** (gorjnews.ro)
- (9) a. aprecierile de orice fel nu sunt utile progresului, ci doar **îngâmfiă** sau diwstrug oameni care judecă (forumgratuit.ro)
 b. nu asuprește pe nimeni, nici **nu se îngâmfează** în fașa lumii (cnet.ro)

O situație specială apare la verbul *a (se) demarca*. Observațiile de uz arată absența sufixelor în cazul unor neologisme derivate de la o bază verbală cu sufix (Graur 1968: 244; Brâncuș 1975: 251; Avram 1997: 201; Croitor 2002): *cita (citez)*, dar *recita (recit)* și *incita (incit)*; *sista (sistez)*, dar *asista (asist)*, *insista (insist)* și *persista (persist)*; *testa (testez)*, dar *atesta (atest)*, *contesta (contest)* și *detesta (detest)*; *a fuma (fumez)*, dar *afuma (afum)*. În corpusul analizat, verbul *a demarca* păstrează însă într-o proporție semnificativă forma sufixată (asemenea verbului de bază *a marca – marchează*), alături de cea nesufixată (*demarcează* = 31 de ocurențe, față de *demarcă* = 56 de ocurențe). În cazul formei sufixate, identificate în corpus, observăm însă o modificare semantică (*demarcează* apare frecvent cu sensul „elimină marcajele” sau „limitează un perimetru, o regiune printr-o linie de demarcație”), așadar cele două forme *demarcă* și *demarcează* sunt, mai degrabă, omonime parțiale decât variante libere. Exemplele în care forma nu se asociază cu o modificare de sens („a scăpa de sub supravegherea adversarului”) (10a,b) sunt foarte puține în corpusul analizat.

⁷ Majoritatea ocurențelor sunt prezente în texte religioase.

- (10) a. opera Ilenei Mălăncioiu **se demarcă** prin lumea ei singulară (formula-as.ro)
 b. Radu Leonte **se demarchează** în careu și trimite cu capul (actualmm.ro)

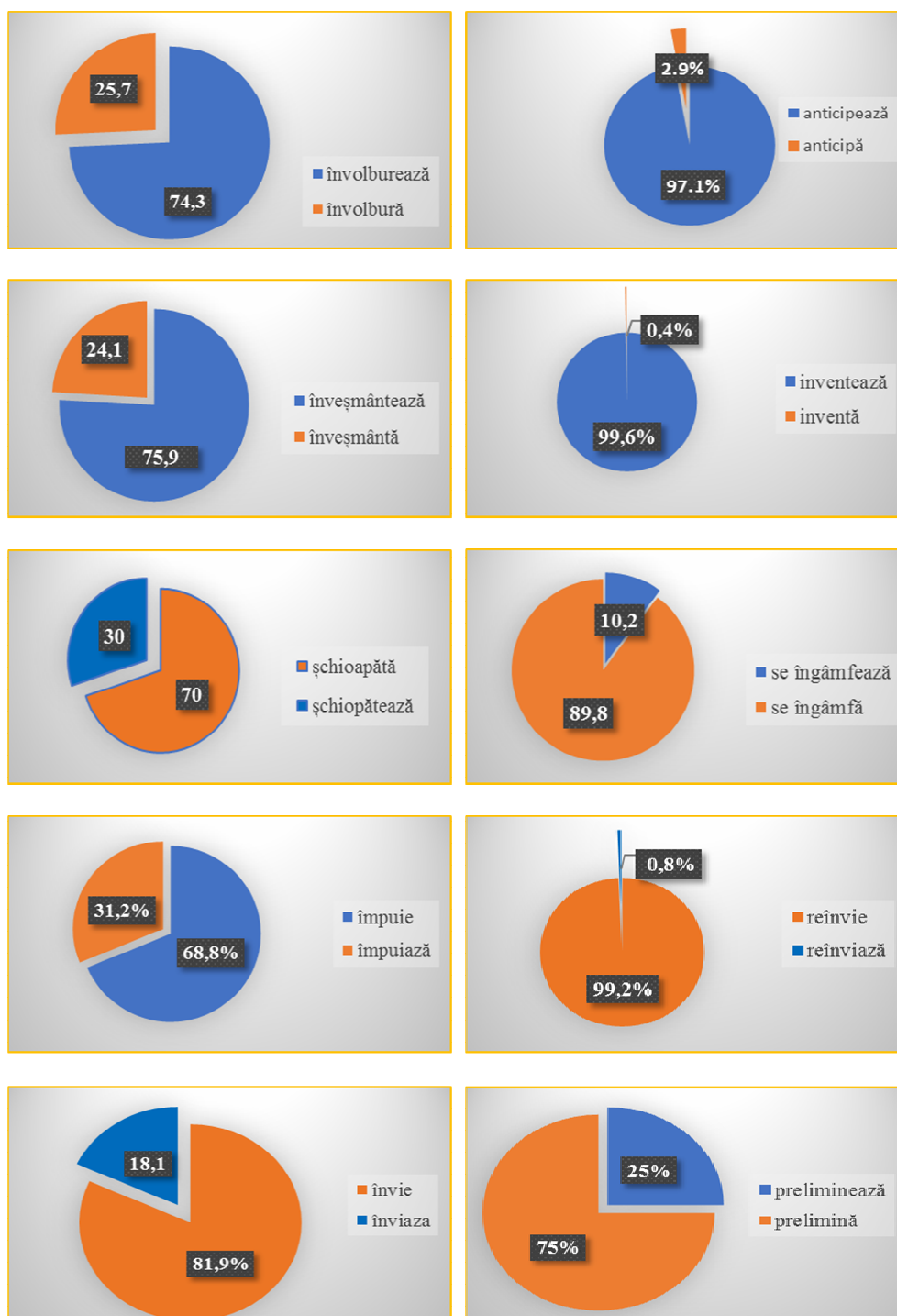
(v) Tot nesufixate se folosesc mai frecvent și formele: *împuie* = 44 de ocurențe, față de *împuiază* = 20 de ocurențe (cu sensul „a năuci, a ameți, a insista asupra unei idei”); *reanimă* = 33 de ocurențe, față de *reanimează* = 12 ocurențe; *prelimină* = 9 ocurențe, față de *preliminează* = 3 ocurențe.

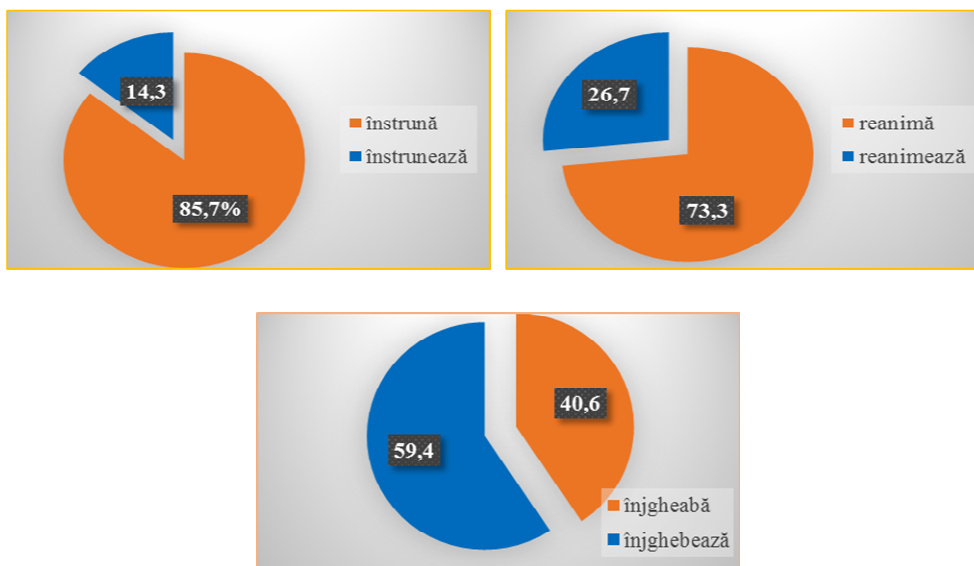
- (11) a. li se **împuie** capul cu discuții despre virtuțile dreptei politice (portalulrevolutiei.ro)
 b. elevii inepuizabili își **împuiază** capul cu flecăreala lor veselă (curier.ro)
 (12) a. unii politicieni (...) **reanimă** spiritul gregar și intolerant (revista22.ro)
 b. uzurpatorii post-sovietici (...) **reanimează** abordarea imperială (aer-emis.ro)
 (13) a. **se preliminară** încasări suplimentare (cjmures.ro)
 b. **se preliminează** o creștere a gradului de utilizare a capacității de producție (impactreal.ro)

5. CONCLUZII

Oscilațiile între forme cu sau fără sufix, extinderea variației libere sau, dimpotrivă, simplificarea flexiunii prin opțiunea pentru o formă unică (mai frecventă în uzul vorbitorilor) au existat în toată istoria limbii române literare, nefiind ușor predictibile. Dinamica limbii și, deopotrivă, dinamica normei lingvistice au reprezentat premisele pentru realizarea unor observații statistice. În uz, se vorbește despre o configurație a repartiției actuale a verbelor în favoarea netă a clasei verbelor cu prezent slab (Brâncuș 1975, Dragomirescu 2009a). La verbele neologice terminate în *-a*, s-a observat însă preferința pentru formele nesufixate (Croitor 2002).

Acest proces de interferență între cele două paradigme (continuând un proces mai vechi din flexiunea verbală românească) a permis extinderea fenomenului de variație liberă în lucrările normative. În corpusul analizat, am observat un raport echilibrat de ocurențe numai în cazul unei singure perechi (*înjgheabă*, *înjghebează*). Pentru celelalte perechi urmărite, am observat predilecția pentru forme unice: sufixate (*anticipează*, *inventează*, *înveșmântează*, *învolvează*) sau fără sufix (*(re)învie*, *șchioapătă*, *se îngâmfiă*, *împuie*, *reanimă*, *prelimină*). O situație specială apare în cazul formelor *demarcă/demarchează*, pe care le-am identificat în corpusul *roTenTen*, mai degrabă ca omonime parțiale, nu ca variante libere.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Brâncuș 1975 = Grigore Brâncuș, „Observații asupra sufixului gramatical *-ez* al verbelor neologice”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXVI (1975), nr. 3, p. 247–254.
- Brâncuș 1976 = Grigore Brâncuș, „Productivitatea conjugărilor în româna actuală”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXVII (1976), nr. 5, p. 485–492. (republicat în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 11–17).
- Croitor 2002 = Blanca Croitor, „Variantele verbale literare libere: tendințe în limba română actuală”, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București, 2002, p. 57–76.
- DOOM₁ = Mioara Avram (redactor responsabil), *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1982.
- DOOM₂ = Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Dragomirescu 2009a = Adina Dragomirescu, „Dinamica normei lingvistice”. Observații statistice asupra verbelor din DOOM₂”, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive*, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 219–226.

- Dragomirescu 2009b = Adina Dragomirescu, „Relația dintre normă și uz. Rezultatele anchetelor lingvistice”, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive*, București, Editura Academiei Române, 2009, 227–234.
- Dragomirescu 2015 = Adina Dragomirescu, „Verbul [secolul al XIX-lea]”, în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (ed.), *Studii de istorie a limbii române literare. Morfosintaxa limbii române literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 186–222.
- Graur 1968 = Alexandru Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968.
- Iordan, Guțu Romalo, Niculescu 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
- Pană Dindelegan 2015 = Gabriela Pană Dindelegan, „Verbul [secolul al XX-lea]”, în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (ed.), *Studii de istorie a limbii române literare. Morfosintaxa limbii române literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 535–596.
- Todi 2007 = Aida Todi, „Fluctuații în flexiunea verbului în limba română actuală”, în Camelia Stan, Rodica Zafiu, Alexandru Nicolae (ed.), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, 2007, p. 213–220.
- Zamfir 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române, 2005.

ON FREE VARIATION IN VERBAL INFLECTION.
THE [+/- EZ] VERBS IN PRESENT-DAY ROMANIAN

(Abstract)

The inflectional peculiarities of the Romanian verb are related to the inflectional classes, the inventory of suffixes, the endings and vocalic/consonantal alternations involved in the marking of the grammatical categories or the specific syncretisms registered in the forms of a verbal paradigm. In the present article, we investigate the free literary variants of the present forms of the verbs with the thematic vowel *-a*, inventoried in DOOM₂, more precisely the forms which display the supplementary suffix *-ez* (the so-called “weak” present) and the forms without any supplementary suffix (the so-called “strong” present). In the first part of the article, we present some (theoretical and statistical) information on the [+/-*ez*] inflectional variation as presented in the previous analyses. In the second part,

we develop an analysis of the free literary variants registered in DOOM₂ (13 pairs), on the basis of the contexts excerpted from the electronic corpus *roTenTen*. We then investigated to what extent the speakers' preferences testify to the phenomenon of free variation or the predictions made in previous works.

Cuvinte-cheie: variație liberă, prezent tare, prezent slab, normă lingvistică

Keywords: free variation, strong present, weak present, linguistic norm

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7
ralucabraescu@yahoo.com*